

МУГАЛЛИМ ҲАМ УЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

ISSN 2181-7138

№ 6 2021 жыл

Илимий-методикалық журнал

Редактор:

А. Тилеенов

Редакция аъзалары:

Максет АЙЫМБЕТОВ
Нагмет АЙЫМБЕТОВ
Кенесбай АЛЛАМБЕРГЕНОВ
Дилшодхужа АЙТБАЕВ
Гулбахар АБЫЛОВА
Осербай ӘЛЕУОВ
Аскар ДЖУМАШЕВ
Гулнора ЖУМАШЕВА
Батырбек КАИПБЕРГЕНОВ
Амангелди КАМАЛОВ
Сарсен КАЗАХБАЕВ
Гулмира КАРЛЫБАЕВА
Сабит НУРЖАНОВ
Урозбой МИРСАНОВ
Арты ПАЗЫЛОВ
Зухра СЕНТОВА
Айдын СУЛТАНОВА
Тажибай УТЕБАЕВ
Ризамат ШОДНОВ
Ойбахор ШАМНОВА
Бекнод ХОДЖАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Гулрузсор ЭРГАШЕВА

Шоъкемлестирювчилер:

Қарақалпақстан Республикасы
Халық билимлендириу
Министрлиги, ӨЗПНИИ
Қарақалпақстан филиалы

Өзбекстан Республикасы
Министрлер Кабинети
жанындағы Жоғарғы
Аттестация Комиссиясы
Президиумының 25.10.2007
жыл (№138) қарары менен
диымге алынды

Қарақалпақстан Баспа сөз хэм
хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральди диымге
алынды №01-044-санлы тууалық
берилген.

Мәшил: Нокис қаласы,
Ерназар Алақоз көшеси №54
Тел.: 224-23-00
e-mail: urnipnkkf@mail.uz,
mugallim-pednauk@mail.uz
www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

Журналға келген мақалаларға жууап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған узиндилер «Мугаллим хам узликсиз билимлендириу» журналынан алынды, деп корсетилиуи шэрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шриф тинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледи. Мақалада келтирилген маглыұматларға автор жууанкер.

МАЗМУНЫ

ТИЛ Х.ЭМ ЭДЕБИЯТ

Shermatova Z. Grammar competence as a significant aspect of language teaching process.... 4-8

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Каримжанов А., Каримжонов Д. Таълим-тарбия жараёнида технологик тарздаги ҳодисалар ва тавсифлар..... 9-12

Жабборова О.М. Давлат олий таълим муассасалари тьютерларининг фаолият асослари..... 12-17

Тоштемурова С.А. Бўлажак тарих ўқитувчиларининг педагогик касбий компетентлигини ривожлантиришида инновацион ёндашувлар..... 17-24

Bozorov N.N. Kelajakdagi it mutaxassislarining kasbiy kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish metodikasi..... 24-29

Умарова З.А. Ўзбекистонда педагогик конфликтология муаммоларини ўрганиш тенденциялари..... 29-32

Qurbonova M.F. Mustaqil ishlar jarayoni: "o'rganishdan - o'rgatishgacha" usuli..... 32-36

Kushnazarova Yu.K. Mathematics is an apprenticeship - as a direction for experience..... 36-40

МИЛЛИЙ ИДЕЯ Х.ЭМ РУУХЫЙЛЬЦ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Абдуллаев А.А. Паркент тумани микротопонимларини тарихий этимологик тадқиқ қилишида лингвомаданий жиҳатлар..... 41-45

Ганибаева Б.Ш. "Янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси"ни ўрганиш методикаси..... 46-49

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Beketov N.A. Matematikani o'qitishda o'quvchilarning kasbiy tayyorgarliklarini tashkil etish..... 49-53

Алимов Б.Н. Масалаларнинг кўринишини ўзгартириши ўқитишни касбга йўналтирилганлик воситаси сифатида..... 53-58

Наримбетова З.А. Умумий ўрта таълим мактабларида геометрия фанини ўқитишнинг узвийлиги..... 58-61

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕНКЕ ШЕКЕМГИ ТЭРБИЯ

Хурвалиева Т.Л. Мактабгача ёшидаги болаларни атроф олам билан таништиришида ўйин технологияларидан фойдаланиш имкониятлари..... 62-66

G'ulomova X. Savod o'rgatish davrida o'quvchilarni grammatik-orfografik bilimlarni amaliy o'zlashtirishni ta'minlovchi mashqlar..... 66-71

Abdullayeva B. P. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilariga futbol o'yinini o'rgatish texnikasi..... 71-77

Ташпулатова Д.М. Бошлангич синф ўқувчиларини таълимнинг кейинги босқичларига тайёрлаш..... 78-81

Tojiboeva G.R. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy kompetentligining darajalari. 80-84

Орипова Н.Х. Вариатив моделлаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари..... 84-87

Musurmonova M., Sultonov T.M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematikadan masalalar yechish ko'nikmasini shakllantirishning metodik imkoniyatlari..... 88-93

Мамбеталиев Қ.А. Бастауыш сыныпта ана тілі пәнін тиімді оқытып үйретудің сапасын арттыруда мәтінмен жұмысты ұтымды ұйымдастыру..... 93-97

ФИЗИКАЛЫК ТЭРБИЯ Х.ЭМ СПОРТ

5. Jumayev M.E. Bolalarda matematika tushunchalarni shakllantirish nazariyasi.-T.: "Ilm-Ziyo", 2005,
6. Jumayev M. „Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan laboratoriya mashg'ulotlari“ Toshkent.: Yangi asr avlodi, 2006, 256- bet.

REZUME

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarga matematik masalalarni yechish ko'nikmalarini shakllantirishning dastlabki usullari, imkoniyatlari va o'quvchilar qobiliyatlarini rivojlantirish yuzasidan boshlang'ich sinf o'quvchilariga tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье даны советы учащимся младших классов по начальным методам, возможностям и развитию способностей учащихся к развитию навыков решения математических задач.

SUMMARY

The article gives advice to primary school students on the initial methods, opportunities and development of students' abilities to develop skills in solving mathematical problems.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА АНА ТІЛІ ПӘНІН ТИІМДІ ОҚЫТЫП ҮЙРЕТУДІҢ САПАСЫН АРТТЫРУДА МӘТІНМЕН ЖҰМЫСТЫ ҰТЫМДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Мамбеталиев Қайрат Анарбайұлы

Ташкент облысы Шыршық мемлекеттік педагогика институты

Кілтті сөздер: мәтін, әдіс-тәсілдер, ойлау қабілеті, эстетикалық тәрбие, психологиялық күй, ой қозғау стратегиясы, әңгімелеу.

Ключевые слова: текст, приемы, мышление, эстетическое воспитание, психологическое состояние, стратегия мышления, повествование.

Key words: text, methods, thinking skills, aesthetic education, psychological state, thinking strategy, storytelling.

Бастауышта ана тілі пәнін тиімді оқытып үйретудің сапасын арттыру әртүрлі жағдайларға байланысты. Соның бірі – сабақта мәтінмен жұмысты ұтымды ұйымдастыру. Кез-келген мәтінмен жұмыс жасау үшін, алдымен оның мазмұнын түсіну керек. Бастауышта мәтінмен жұмыстың маңызы – оқушылардың ойлау қабілетін арттыруға, сөйлеу шеберлігін қалыптастыруға, адами ізгі, эстетикалық тәрбие беруге, әдеби және тарихи деректерді түсінуге көмектеседі.

1. Мәтін бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшелігіне, психологиялық күйіне, біліміне лайықтанып алынуы керек.

2. Мәтін тілі жеңіл, мазмұны оқушыны қызықтыратындай тартымды болуы қажет.

Бастауыш сыныптарда «Ана тілі» оқулығында мәтін бес түрлі қызмет атқарады.

1) Мәтін оқушыға білім береді.

2) Оқуға үйрету құралы.

3) Оқушының ойын дамытады.

4) Тәрбиелік міндеттерді шешеді.

5) Оқушылардың тіл байлықтарын дамытады.

Өмірдегі түрлі оқиғаларды көркем образдар арқылы сөзбен бейнелеу арқылы баланың өмірді нақты түсінуіне септігін тигізіп, қоршаған ортаға бейімдейді. Бұл жағдайлар мәтін арқылы көрініс табатындықтан мәтіндерге шығармашылық жұмыстар жүргізу барысында әдіс – тәсілдерді тиімді пайдаланған жөн.

Олай болса төменде аталмыш әдіс-тәсілдер көрсетілген.

1. Мәтінмен таныстыру .

Мәтінмен таныстыру барысында мұғалім қосымша материалдарды, көрнекті құралдарды пайдаланып отырады. мәтін мазмұнына сәйкес салынған суреттер, сөз жұмбақтар, тағы басқалар. Дәлірек айтатын болсақ, Мысалы, «Ана тілі» оқулығындағы Хамза Есенжановтың «Өзен жағасында» атты мәтінімен таныстыруда сабақ тақырыбын сөз жұмбақ не ребус арқылы шығарып алып, сосын оқушылардың өздеріне; - Өзен жағасы сөзін қалай түсінесіңдер? «қармақ» дегенде көз алдарына не елестейді? деген сұрақтар қойып, тірек сызба арқылы оқушылардың ойлау қабілетін дамытуға, ойын жинақтауға, еркін өздігінен сөйлеуге ерік беру керек.

Оқушыларды мәтіндермен таныстырудың өзіндік ерекшеліктері болады. Мәтіннің мазмұнын түсіндіру үшін **кіріспе әңгіменің** маңызы ерекше. Мысалы, алдында келтірілген мәтінді оқымас бұрын, Ұлы Отан соғысының басталуы, осы соғыста ерлік көрсеткен өзбекстандық жауынгерлер туралы кіріспе әңгіме жүргізгеннен кейін оқушылар мәтіннің мазмұнымен танысады.

Мысал ретінде 4 – сынып «Ана тілі» оқулығындағы Құдірет Рақметтің «Сауысқан» мәтінін бірнеше бөлікке бөліп оқытуға болады. Туабітті дағдысымен сақтана әрі сұқтана жүретін сауысқан жайында жазылған бөлікті бір балаға, келесі бөлікті “Сауысқанның балапанына сақтық жайлы насихаты” деген бөліктерге бөліп оқыту керек.

Әр бөлімді оқып бітіргеннен кейін, бірнеше сұрақтар арқылы оның мазмұны айтылады. Келесі сабақта шығарманың екі – үш бөлімін (көлеміне қарай) оқып келу тапсырылады. Бұл әдістің екеуі де пайдалы. Бірінде, оқушы оқиғаны аяғына дейін білуге асығып, шапшаң оқуға төселетін болса, екіншісінде, көркем шығарманы асықпай, онда әңгімеленіп отырған оқиғаға жан – жақты мән бере ойланып, түсініп оқуға дағдыланады.

2. Оқу барысында түсініксіз сөз кездесе қалса, бала оқып тұрғанда, мұғалім ол сөздің синонимін айта қояды. Мысалы, оқулықтағы «Сағыныш сазы» шығармасындағы, шаһар – қала. Бірақ баланың оқуын тоқтатып қойып, түсіндіруге болмайды. Мәтін аяғына дейін оқылады. Көлемді мәтіндерді сыныпта оқытуға үлгермейді. Оның үстіне мұндай мәтіндерді оқуға дайындық ретінде жүргізілетін әңгіме де уақытты көбірек алады да, оқуға уақыт мүлде аз қалады. Мұндай жағдайдан шығудың екі жолы бар.

Біріншісі – мұғалім дайындық мәтінді өзі кітаптан әр жерден үзінді оқи отырып айтады; бұл кезде оқушылардың кітаптары жабулы болады. Мұғалімнің әңгімесінен кейін мәтін балаларға үйден оқып келуге тапсырылады. Мұғалім үйге тапсырма берген кезде мәтінді басынан бастап аяғына дейін оқуға тиіс екендігін ескертеді. Өйткені, мұғалім шығарманың мазмұнын айтқан жоқ, дайындық әңгіме ретінде шолу жасады. Оқушылар келесі сабақта шығарманың мазмұнын басынан бастап әңгімелегені жөн. оқулыққа енген мұндай шығармалардың көлемі ұзақ болғанымен, мазмұны өте тартымды, тілі оңай балалар оларды өз беттерімен де қиналмай оқи алады.

Мұғалім шолу әңгімесінде тек қана бағыт береді. 4 – сыныптың «Ана тілі» оқулығындағы көлемді шығармалар қатарына Керқұла атты Кендебай, Қызғалдақ мәтіндерін жатқызуға болады.

Көлемі шағын мәтін оқылып болғаннан кейін, оның мазмұнын толық та, саналы меңгерту көбіне жоспар құрып оқыту және талдау жұмыстары ұйымдастырылады. Мұндай жұмысқа оқушылардың барлығы жақсы, орташа, нашар оқитындары қатысады.

4-сыныптың «Ана тілі» оқулығындағы «Өзен жағасында», «Мұндай да бар», «Таймас», «Сауысқан», деген мәтіндерді бөлімдерге бөліп оқытуға болады. Сондай – ақ, әр бөлімге ат қоюға да болады. Әр бөлімді оқып, талдап болған соң, бір-екі оқушыға шығарманы тұтас бір рет оқытудың пайдасы мол. Онда оқушылар бір бөлімдегі ойды, екінші бөлімдегі оймен байланыстырып үйренеді. Мысалы, оқулықтағы «Сағыныш» мәтінін алып қарасак, әңгіме үш бөлімнен тұрады. Оқушыларға әр бөлімдегі негізгі ойды тауып, бөлімге ат қоюға тапсырма беріледі.

Шығарманы бөлімге бөліп оқыған сайын, сол бөлімге ат қойғыза беруге де болмайды. Өйткені, шығармаға ат қою – күрделі жұмыс. Сондықтан, қай мәтінге жоспар жасау керек, қай мәтінді бөлімге бөліп, бірақ ат қойғызбай оқытуға болады, мәтіннің қайсыларын оқушылар өздері бөлімге бөле алады, қайсыларын мұғалімнің көмегімен бөледі – осы мәселелерді мұғалім алдын-ала ойластырады.

Мәтіндерді бөлімдерге бөліп, ат қоюға болатындарын 3 және 4-сынып «Ана тілі» оқулығы бойынша топтадық. Олар: «Қызғалдақ», «Ташкент», «Асхат аға», «Менің інім», «Таймас», «Сауысқан». Бұл шығармалардың біразы әрі көлемді, әрі оқушылардың түсінуіне күрделірек болғандықтан мұғалімнің көмегімен талданады.

3. Мәтін бойынша қорытынды әңгіме

Оқылған шығарманың көлемі қандай болмасын, оны оқушылардың қаншалықты меңгергенін байқау үшін мұғалім қорытынды әңгіме жүргізеді. Бұл жұмыс та түрлі жолдармен ұйымдастырылады. Мысалы 4-сыныпта Әбіш Кекілбаевтың «Тасбақаның шөбі» әңгімесін оқушылардың білімін бекіту оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясының әр түрлі стратегияларын тиімді пайдалануға болады.

Ой қозғау стратегиясы: Тасбақа жайлы не білесіңдер немесе не білемін деп ойлайсыңдар? Серіктесіңізбен сол жайлы пікір бөлісіп, талқылап, пікірлесіңіз. Серіктесіңіз не білетінін сұрап, ортаға салыңыз. Шағын топтарда талдап, орталарыңыздан лидерге сөз беріңіз. Бұл жұмыс жаңа сабаққа кіріспе ретінде жүреді.

Мағынаны ажырату сатысы: INSERT стратегиясы бойынша жұмыс жасау жолын ескерте отырып, мәтінді оқу барысында қарындашпен белгі қоюларын ескертемін.

V – білемін

+ - жаңа білім

— білмедім, түсініксіз

? – таң қалдым, зерттеймін.

Сыныпта v, – екі белгімен жұмыс жүргізіледі де, +, ? белгісі бойынша үйге кесте толтыру тапсырылады.

Ой толғанис сатысы: Әр топ басшысы және т.б. оқушылармен тек сұрақтар бойынша талдау жүргізіледі. Енді тасбақа туралы 5 жолды өлең жазамыз. Оқушылар өздерінің авторлық дәптерлеріне өз өлеңдерін жазады.

1.Не? – Тасбақа.

2.Қандай? – Үлкен, қоңыр, шегір көзді.

3.Не істейді? – Тарбандайды, бұғады, тұқшандайды.

4.Жусандағы тасбақа.

5.Ол – бакыт арқалаған тасбақа т.б. өлеңдерін жазады.

Шағын топтарда жазған өлеңдерін талдау, әр топтан ортаға бір оқушыға сөз беремін. Жалпы қорытынды ойды тақтаға ватманға жазамыз.

Мәтіннің мазмұнын ашу, талдау мақсатында жүргізілетін жұмыстар оқушылардың оқылған мәтінді тереңірек, саналы меңгеруіне жәрдемі тиетін, оқылған әңгіменің мазмұнын толық қамтитындай, жүйелі түрде ойластырыла құрылған, сан жағынан көбірек болып келсе, қорытынды әңгімеде мәтіндегі сөйлемдер мен ұғымдарды қайталап, айтқызатындай емес, мәтіннің кейбір жерлерін салыстыра жауап беретіндей сұрақ болу керек.

Сонымен қатар, шығарманың мазмұнын қорыту барысында ондағы кейіпкерлерге қарапайым түрде мінездеме беру, мәтіндегі көркем сөздер мен сөз тіркестерін талдау, көркемдік қасиеттерін таныту, сол әңгімеге салынған суреттерді қарау т.с.с. жұмыстар жүргізіледі.

4. Мәтінде көрсетілген жағдайларды әңгімелеу

Мәтіндегі кейіпкерлерге мінездеме беру барысында, оның өмір сүрген ортасына, заманына тоқталуға тура келеді.

Мысалы, Мұхтар Әуезовтің «Жетім» шығармасындағы әке-шешесінен ерте айрылған кішкентай Қасымға Иса деген ағайыны мен оның әйелінің аяусыз соққысы, үйіне жолатпай қуып, сабауы, Қасымның өліміне себеп болуы сол замандағы аяусыз тағдырды бейнелейді. Мұнда оқушылар бақытсыз да сорлы өмірмен саналы түрде танысады. Мұндай шығармалар әділетсіздік пен зорлыққа деген қарсылықтарын білдіруге, қайырымды да кішіпейіл болуға жетелейді.

Қортындылай келе, ана тілі сабағында мәтін және мәтінді дұрыс түсіндіре білу бастауыш сынып оқушысының сөздік қорын байытудың таптырмас құралы деуге негіз бар. Мәтін мазмұнын игерту, талдау сөздік қорды дамытады, ақыл-ой белсенділігін, шығармашылық қиялын да арттыруға болады.

Бүгінгі шығармашыл жас ұрпақ ертеңгі ел тізгінін ұстайтын жарқын болашақ. Олай болса, болашағымызды сапалы біліммен, өнегелі тәрбиемен сақадай сай қаруландырайық.

Пайдаланылған әдебиеттері:

1. Әбдікәрімова Т. Бастауыш сыныпта мәтін арқылы тіл дамытудың ғылыми негіздері мен оқыту әдістемесі. Алматы, 2002.
2. Рахметова С., Әбдікәрімова Т., Р.Базарбекова. Ана тілі. 4-сыныпқа арналған оқулық. Алматы. «Атамұра». 2011.
3. Бозжанова К. Бастауыш мектепте оқушылардың оқу дағдасын қалыптастыру. Алматы. 1989.
4. Львов М.Р., Рамзаева Т.Т., Светловская Н.Н. Методика обучения русскому языку в начальных классах. Москва, 1987.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мәтін сөйлеу қызметінің барлық түрлеріне үйретудің шын мәніндегі және тиімді негізі болу үшін оқушыларды мәтін материалымен жұмыс істеу түрлеріне дағдыландыру қажет, түрлі сипаттағы бірліктермен, яғни сөйлеммен, фразадан тыс бірлікпен, мысалы, мәтіннің мазмұнын айту, оны коммуникативті ауызекі монолог пен диалогта қолдануға, сондай-ақ әртүрлі әрекеттер жасауға үйретудің маңызы зор.

РЕЗИЮМЕ

Для того чтобы текст стал реальной и эффективной основой обучения всем видам речевой деятельности, необходимо привить учащимся навыки работы с текстовым

материалом. Большое значение имеет обучение связям с различными по характеру единицами, то есть предложением, единством вне фразы, например, произношению содержания текста, его использованию в коммуникативном устном монологе и диалоге, а также совершению различных действий.

SUMMARY

In order for the text to become a real and effective basis for teaching all types of speech activity, it is necessary to instill in students the skills of working with text material. It is of great importance to learn how to communicate with units of different nature, that is, a sentence, unity outside a phrase, for example, pronunciation of the text content, its use in a communicative oral monologue and dialogue, as well as performing various actions.